

I. IGARKIZUNAK

I. Izenez zer diren.—II. Efiaren itz batzuk.—III. Igarkizunak izatez.—IV. Asierako ta amaierako esamañak (fórmulas).—Pipitakiak.—V. Ikusi-makusiak.—VI. Fernandeztafen euskal-igarkizunak.—VII. Don José de Echegaray ta Altolakoko ikusi-makusitxo bat.—VIII. *Euskalzale, Euskal-Esnalea, Viejos textos del Idioma* eta Cerquand.—IX. ¿Aurkeriak otedira?—X. Edipo Efege ta Tebas-ondoko Esfinge.—XI. Sanson bere eztei-egunetan.—XII. Sabako Efégina ta Salomon.—XIII. Aurkeria bat edo bestetxo.—XIV. Erderazko igarkizun batzuk eta gureak.—XV. Eskari bikoitza.

I. Erderazko itz *acertijo*, nere sakel-iztegitxoan, iru euskalitz auek aldamenen dituela ageri da: *asmakari*, *asmaketa* ta *igarkizuna*. *Asmakizuna* ere, Saraitzuar baten eskutik aterata, nonbait irakur diteke (1). Gu bezela beste eri batzuetan ere zalantzan dakuskigu idazleak uste au adieraztean: *acertijo*, *enigma* ta *adivinanza* erderaz, latinez *problema* ta *enigma*... eta abar.

Itz auen gisaz zentzunez antzeko baizik eztiren asko ta asko berdintzat izkera guzietan erabiliak izan oi dira. Len aipaturiko lau euskalitz oriek eztira zentzukideak (sinónimos), aintzat artuak izanañen. *Asmo* «ingenio»-ren ondorengoak dira *asmakari*, *asmaketa* ta *asmakizun*: lenengoa, «invención ta escudriñador», bigařena «tarea de inventor», irugařena «invención»; *acertijo* izatera berenez eztira eltzen. Erderazko «acertar» euskeraz azaltzeko eztugu beste itz egoki-egokirik *igaři* baizik.

(1) Euskal-Esnalea: VII.

II. Ezin ukatu diteke noiztanka eñiak berak beste lau itz auek ere ematen dizkigula: *asmatu*, *gogoratu*, *pentsatu* eta *somatu*. Gero kirian-kirian erakutsiko ditudan lau igarkizunetan bizi dira itz-mitz auek. *Xurixko ta laxko* ASMATZEKO *gaizto* diote Larrauntariek. *Txurixko da, gofixko da*, GOGORATZEKO *gaiztoxko da* ikasi nuen Saraitzuaeren artean. *Xurixko, belxko*, PENTSATZEKO *gaixtoxko* esaten da Lapurdin. Oiarizunen beriz *txuri-txuri laxko*, SOMATZEN *da gaixko*. Nexka-mufiko-artean onela agertzen dute Bizkaiko basauriren batzuetan guraizen igarkizuna: *Puntan punta bi, atzean zulo bi; artaziak dira ta ezetz* IGAÑI. Erderazko «acertar» euskeraz *igañi* dugu. Beste lau itz oriek onen aideak dira, ez ordea kideak; berdintsuak nolabait, bainan ez berdinak.

III. Ikus dezagun orain igarkizun auek izatez zer diren. Yatoriz bitarikoak dira: *descriptivos* batzuk, besteak *insinuativos*. Lenengoak iragarri nai dugun izakia (gauza) oso-osorik nolabait zeatuz (describiendo) agertzen dute. Adibidez, ona emen Aezkoan entzundako igarkizun bat: *Mandre bat* (an *mandre* da Gipuzkoako *maindire* ta Bizkaiko *izara*) *mandre bat, arizkoa ez, guzia estaltzen du ta ura ez*. Adibide onetan *elufaren* izakera poliki ageri da.

Bigarren motazko igarkizunetan gauzen izakerari aipurik ere etzaio egiten; izenari ukitu, besterik ez. *Masaila* iragarteko, *ma* baizik esaten eztuen iragarleak, iñolaz ere eztu aurpegi-ertza zeatzen (describir).

IV. Batzuk eta besteak, bi mota auetako igarkizunak, asieran (bigarrenak noizbait amaieran ere bai) berarizko esamañak (fórmulas) dituzte. Bizkaian nonaï onelan asi oi ditugu lenengo igarkizunak: *zer dala ta zer dala* onelako ta alako izakia. Saraitzuaerak esamaña bitxi-bitxi au dute: *Pipitaki papataki nik*

baitakit gauza bat. Napañoako euskalki txanbelin onetan eriak igarkizunai ezte izen au ematen, ezta ango bereko idazle Gañaldak eman ziena—*asmakizuna*—ere. *Pipitakiak* dira an gure igarkizunak. Aezkoan batzuk onela asten dituzte bereak: *eztukala igartzen*; beste batzuk *eztukala pentsatzen*. Burunda aldean igarkizuna erakutsi ta gero ofen antzeko galdea egin oi dute. *Kutxa txiki bat aizkoraz beterik* «¿*Eztakinala zer den?*» Lenizko ibarean onela entzun nituen bat edo bestetxo: *eztakizuela zer dan ura edaten joaten dana, tantarik edan barik etorten dana*. Izan diteke beste onen antzeko banakaren bat oremenka entzutea. Orainarte beintzat egiazko esamaña asierakorik bi lenengoak baizik etzaizkit belariratu: *Zer dala ta zer dala ta Pipitaki-papataki*. Lekeition igarkizuna agertu ta gero *ezetz igari* esaten zaie entzuleai. Gazteak yostailutxo auek asi baino lenago beste bi esamaña erabili oi dituzte: IGARTEKA *ibiliko gara*, IKUSI-MAKUSIKA *egin daigun*.

Igari ezin duenak *ematen* esan oi du Gipuzkoan, Bizkaian alderik geienetan *izten*; Lekeitio-ondoko Murelagan onen ordeaz *azak eta poruak jan ditut* entzuna dut.

V. Bigarñenatariko igarkizun oriek beron izena dute, Bizkaian beintzat, nolakoa edo alakoa: *ikusimakusiak*. Asierako esamañatzat *Ikusi-makusi* esaten du iragarleak.—¿*Zer ikusi?* galde egin oi diote entzuleak.—*Ikusten, ikusten, ikusten, ikusteeeee ma*, naiz *be*, naiz *u...* itzaren lenengo izkia. Ernani tarak esamaña berdintsua dute. *Ikusi makusi*.—¿*Zer ikusi?*—*Nik ikusi, nik ikusi, nik ikusiiii, u*, ugela baldin bada. Ar dezagun *igarkizun* itza lenengoen izentzat. Bigarñen auentzakoak goraxeago agertu du burua.

VI. Igarketan edo igarteka astia emateko baditugu, berögei bat urtetik onontz gure artean sartuta, beste motatxo batzuk ere: erderazko *logogrifos*; *charradas* ta *fuga de vocales*. Auek ez tira gureak, yatoriz beintzat. Egiazko euskaldun gizon bat ezagutu nai duena betor bai Euskaleñira; baina, emen sortua izanañen, eztezala aintzat *Fernandez Pimentel* izena duen gizonik artu. *Logogrifos* ta beste zer oriek, *Euskalzale* zeritzaion nere Albistari maite artan asko sortu ta seaskatuak izanañen, Fernandeztañen igarkizunak ditugu, euskaldun jatorak ez. Batfo ere ez tut ikaste onetan aipatuko. Yakin nai dituen beren seaskara bijoa (1).

VII. Ezta *ikusi-makusiñ* adibide (ejenplu) bati ere ez tiot, euskerazkori beintzat, sarbiderik emango. Buruzko yostagailutxo auek aoz erabiltzekoak ditugu, ez liburuetan bizi izatekoak. Onelarik ere, orain nere lankide ta adiskide maite euskaltzainak aozabalka ikus ez titzadan eta biar-etzietan ikastetxo onen irakurle epetsuai beren gogaldia (umorea) alaitu dakioten, itzaure onetan batfo edatsiko dut, orain berögei bat urte Altzolako urastegian sortu ta ildako ikusi-makusitxo pañagañi lergañi bat. Beste urzale askoren artean Bilboko alaba goizetik gabera aberasturiko bat eta Espaiñiako *Ministro de Gracia y Justicia* zen Don José de Echegaray arkitzen ziran Altzolan. Gauetz, apal dutakoan, bigira luze bat egin oi zuten beren arteko batzuk. Noizean beinka ikusi-makusika yolastu oi ziran. Ezta kit ala bere kabuz ala norbaitek artarako poztu ta puzturik, Atxuriko alaba Bilbotañak ere *veo veo* esan zuen gau batean — *Qué ves*, edo *qué ve* erantzun zioten besteak — *Una cosita* — *Con qué le-*

(1) Onegatik ere *fuga de vocales* txiki batek geroxeago burua agertuko du.

trita — *Mu*. Igarlenaiak pozik asi ziran igarketan : *muñeco* batak, *mujer* besteak, *muselina*, *muletón*, *muro*... ta beste beredin. *No señor* batari ta *no señora* besteari, erantzuten zien iragarleak. Onetan *sopitas* (euzkerazko *izten* edo *ematen*) esateko zeudelarik, Echegaray Ministroak zutitu ta begirunetsu *Andrea*, esan zion, *nik biar gabez esango diot* mu ori zer den. *Bitartean*, nere *belafietara eldu eztiten*, ez inor txori ere agertu ¡otoi! *ikusi-makusi oñen erabakia*. Urango gauean inoiz baino laguntsuago izan zan Altzolako urzaleen bigira. Berealaxe asi ziran aurreguñean bezela *mulo*, *mula*, *mulato*, *muleta*, *musaraña*... ta nork daki beste zeinbat esaten. Minutu batzuk arazo onetan igarota, akerbizar zuridun Echegaraik, bere esergutik (yarilekutik) yaikiz, onela edo onelatsu andre iragarleari itz egin zion: *Andrea*, *Madridko Academiak agertu dizkigun mudun itz guziak uste dut aipatu dizkiodala*. ¡Otoi! ager bezagu itz sakon ori. «Sopitas» *nik ère*.

—*Muñuelo* (1) erantzun zion aroxo ta argiro gure Atxuriko alabak.

¡Ange txaloak, iri-karkaila ta algarak! Bañeen bañez negar egin zutenak ere izan omenziran.

VIII. Eun ta laurogeitik gora dira nik orainarte bildu al izan ditudan igarkizunak. Orietatik berogei- ren bat *Euskalzale*-k orain ogei ta zortzi urte argitaratu zituen. Bestetxo batzuk *Euskal-Esnalearen* orietan irakuñi ditut. Euskaltzain urgazle dugun J. C. Guerraren *Viejos textos del idioma* deritzaion liburu ederean lau, berotatik iru len nekizkienak. Cerquand Paueko seme batek bildurikoak ere guñi batzuk baditut. Gainerako guziak ez tute orainarte argirik iku-

(1) Buñuelo, *beignet*; euskeraz *kausera* nonbait, *txigor* B ta G.

si. Irakurleak bere begiz nabarituko duenez, badira alkarén antza dutenak. Bakoitzaren erabakia azkenaldean ikus dezake.

IX. Norbaitek, bear bada, igarkizun-migarkizun auek aurkeritzat edo beinik bein mutilko-neskatotxoén arazotzat artuz, esan dezakete ¿ezaldu Euskaltzaindiak, bere lan eta agiri-artean argitaratzeko, gai goratsuagorik? Aurkeri eztira, gutiesgarí (despreçiables) ala ere gutxiago. Euskalerían ezagutu lezazkean buruzko lan zañenatarikoak dira nere ustez ekitaldi auek. Europa ta Amerikako Museorik bete ta ornitu ta entzutetsuenetan ikus dezazke, urrezkoak bailiran baino arduratsugago gorderik, zartasuna baino beste domurik (baliorik) eztuten esanala izaki. Guk tamalez oráin míla edo bi míla urtetik gorako gauza ikusgaririk mendiak ezpadira ezin erakuts dezakegu. Guk ezin duguna, ordea, nolabait gure Eri maitagarí onen urteide edo mendeide ta bizikide ziran beste Eri andi bik nolabait egingo digute: Greziak eta Hebreotáren Eriak.

X. Zabal ditzagun beron liburu zar bat edo beste eta gure auen antzeko igarkizunak zar-zar eta zaráren agurgarí ta gordegarí direla sinesgogorénari ere sinestaraziko diote. Antzekoak esan dut. Badugu bat, ordea, basauri ta urixko askotan zabaldua, Sofoklesen Tragoedia batean ageri den igarkizun bat. Oráin bi míla ta bosteun bat urte Atenas-ko aldauri (arrabal) batean yaio zan idazle andi au. Buruzko lanak ugari ta ederak amaitu zituen. Erdiak baino geiago galduak omendira. Ezagutzen zaizkionen artean ederéna ta entzutetsuena *Erege Edipo* dela diote. Tragoedia onetan irakurtzen denetik markets (monstruo) izugarí bat, erdizka leoi ta emakume egodun, Esfinge (Sphinx) zeritzaionak, Tebas - ondoan bideztaí igarkizunak

agertzen egunak ematen zituen. «Izten» esaten zuena luřak iretsi oi zuen. ¿Tebas-ko urira nor bidez ibili? Edipo buruz zur ta zořotz ta sarkor bezen biguñ, gogabera ta erukior omenzan biotzez. Bein, bere eritařak markets zarpařsu aren menpetik ateratzekotan, berarengana agertu zan. Urira urbildu zenekoxe agertu zitzaion emaleoi izugafia ta beste itzik gabe onela mintzatu zitzaion. *Zer dala ta zer dala goizean lau oinean, eguerdian oin bian eta aratsean iru oinean dabilena*. Apurtxo batean gogoketan, igarketan egonez, erabaki au eman zion Eřegek: *Goizean* (aurzarroan) *lau oinean, eguerdian* (gaztezarroan) *oin bian ta aratsean* (zarzarroan) *iru oinean dabilena* GIZONA DA. Au esanez, luřak aotzařa zabalduz, bere eraietan sũntsitu zan *Erioaren lagunik andiena*: Esfinge.

XI. Zabal dezagun orain beste liburu bat, Hebreotara, gure artean, Elizarena delako, askozaz ezagunagoa: *Liber Judicum* latinez, *Libro de los Jueces*. Sanson-ek bein, Aita ta Amarekin Thamnatharra zijoala, masti batetik aurka agertu zitzaion-leoi gazte bat esku utsetan artu ta bi ormazak (mandibula) banatuz ilik utzi zuen. Egun batzuk geroago emaztegaiarengana beriz zijoalarik, leoiaren ilotza ikusi nai izan zuen eta bere agoa erlauntz itzuli edo biurturik begietaratu zitzaion, ezti-beraska ta guzi. Nondikoa zen esan gabe gurasoai ezti artatik yaten eman zien. Eztei-egunak (zazpi egun) eldu ziranean maikide zituen ogeita amar mutil gazteri igarkizun bat zuela esan zien. Igafi bazezaten, berak ogeita amar maindre ta ogeita amar soineko emango zizkiela; ezin bazezaten, ordea, berak berari (Sansoni) beste ainbeste maindre ta soineko ematekotan. Baietz maikideak: *propone problema ut audiamus* (1) ager zak igarki-

(1) *Jud.* XIV-13.

zun ori, entzun dezagun. *Zer dala ta zer dala*, gainerratu zuen indartsuak, *yale batengandiko yanaria eta sendo batenganikako gozotasuna*. Iru egun osotan ari izan ziran gogoketan ezteiliar aiek. Zazpigarrena eldu zenean, esku ta lañi Dalilarengana agertuz, *xora zan ire senara*, esan zioten, *eta xuri ta bideratu zan arik eta bere igarkizunaren beñi erasoarte*. *Baldin au egin nai ezpadun, sua emango dinagu lenen erofi ta eroñen sortetxeari gero*. *¿Soineko gabe gu ikustearñen erakari al gaituzute ezteiotara?* Dalilak ekinen ekinez igarkizuna azalerazteragino xoratu ta xuritu zuen senara. Zazpigarren eguna gautu baino lentxeago *Quid dulcius melle et quid fortius leone* belafiratu zioten ezteiliarak Sanson-i. *¿Zer ezta baino gozoago ta zer leoia baino azkaragorik?* (1).

XII. Irugarren adibide zara ere, bigarrena bezela, Hebreotarren artekoa da : irugarren onetan igarle-iragarleak gorengo mailakoak izatea : igarkizunak ezarriko zituena, Eregiña; beren erabakia ematekoa, Erege; ta Erege ere ez nolanaikoa, Salomon, buruntzidun (koroedun) guzien artean yakintsuena. Irakurlea aurrerako itzez atondu edo gertatu gabe, bat-batera, itzetik ortzera, onelaxe asten du Eregeen irugarren liburuak bi koroedun aien alkar-ikustea. *Sed et regina Saba, audita fama Salomonis in nomine Domini, venit tentare eum* IN ÆNIGMATIBUS (2). *Baita Sabako eregina ere, Salomonen yakintza, Jaunaren izeneko yakintzaren otsa entzutean, bera IGARKIZUNEZ zirikatzera etofi zan*. *¿Amaika aldiz esan alzuen Sabako yakinnai ark zer dala ta zer dala onako au, zer dala ta zer dala orakori, zer dala ta zer dala arako ura!* Igarretan ari izan zirana badakigu, beren arteko igarkizu-

(1) Jud. XIV-18.

(2) Lib. III Reg. X-1.

nak nolakoak eta zeintzuk izan ziran ez. Beren lofatzik ere ezta ez Biblian ez beste gutun bat ez batean ageri. Gure eñiak, ordea, irakuriz ezpadaki ere, berak asma-tutako igarkizun bat, Salomonek erabakitakoa, one-laxe darakusku. Saraitzuañen artean orai dela amabost bat urte ikasi nuen. «Salome (1) il zuzun. ¿Bere se-meari nork eñan? Soldadu batek, irabazteagatik, arek eñanen zakola. Konla mintzo zuzun Salomonen aitzin-ean. *Bazkoaz iltzar* (por Pascuas luna llena), *iautez ilberñi* (por Carnaval novilunio), *eñege Salomonen ama ezta ez gose ez egafi*.

—*Añen il duk* (Entonces ha muerto).

—*laurek eñan duk* (Tú mismo lo has dicho).

Eta Salomonek pipitakia igafiz soldaduak zerbait irabazi zuen.

¡Aurkeriak dirala igarkizunak! Aur oteziran Edipo, Esfinge ta Sofokles, Dalila ta Sanson, Salomon ta bere entzule ta ikerle Eñegiña?

XIII. Bat edo bestetxotan, egia da, yostazale gazte buru-arinak gaineraturiko zerbait nabari diteke. Ikastetxo onen auf-ealdean aipatu dugun igarkizun onetan-*zer dala ta zer dala puntan punta bi, atzean zulo bi*—auen uñengo itzak gaztetxo-artearen sortuak dirudite: *artaziak dira ta ezetz igafi*. Saraitzun Otxagabian beintzat, *xurixko ta laxko, pentsatzeko gaizto ¿zer da?* galde eginez *gatza* darantzunari itz zakar auek esaten zaizkio: *xan zak ene k. k. beratxa*. (Auxe da lentxeago eskainitako *fuga de vocales*. Bi *k* orien uñen zein *vocalek* iges egin duen ¿nork igafi ez?)

XIV. Euskera galtzen duten uri ta basaurietan mintzoaz batera galdu izan oi dira aintxinako izaki geienak ere: ipuinak, oiukiak (kantua...) eta abar. Igarkizun auek, ordea, alderen batean beintzat, erde-

(1) Bethsabée izan zan Salomonen ama. Nere saraitzuafak, ordea, Salome-ri ezafi zioten amatasun au.

raz ere bizi dira. ¿Oraino euskeraz mintzo direnak erderatu ta zabalduak ezotedira? Baietz dirudi. Ona emen Iruñan Rosalia Zenoz zeritzaion Ultzamar batek ikasitako batzuk :

1. *Habla y no tiene boca, anda y no tiene pies; no acertarás aunque estés un mes* (1). Aezkoan ikasi nuen-igarkizun baten erdia da onen zati bat :

*Mintzatzen da ta miik ez,
badabila ta zangoik ez,
elurá bezala zuri
eta bikea bezain beltz.*

2. *Blanco por dentro, verde por fuera; si quieres que te lo diga, espera.* Baditeke au ere euskeraz, bainan osotxoago, nonbait erabiltzea.

3. *Ave tengo por nombre, llana por condición; si no aciertas, eres un gran borricón.* Igarkizun au enura gabe, ezbaitezaka, euskeraz ezta inon esaten.

4. *Cuatro andantes, cuatro manafuentes, dos tururús y un dale dale.* Igarkizun au beiaarena da. Euskeraz berdintsu darabilgu : *lau titiriti, lau tatarata, bi espatangari, isipua ta manta.*

5. *Sábana blanca, de hilo no, todo lo cubre y el agua no.* Ikasmentxo onen irugañen esaldian erakutsi dugu igarkizun auxe berau euskeraz : *mandre bat, arizkoa ez...* eta abar.

6. *Una señora aseñorada, siempre va en coche y siempre mojada.* Mingainaren igarkizuna agertzean Ordizia (Gipuzkoa)-ko aldakuntze bat ikusiko du irakurleak, erderazko auxe berau : *señorita bat, beti kotxean, beti bustita.*

(1) Abaufepean onela efaten da : *habla y no tiene boca, anda y no tiene pies: adivina lo que es.*

XV. Euskalari izan ezaren, euskalzale zeraten irakurleok, adi zaitetze ta entzun ezazute euskalari urtetsu onen eskaritxo au : sar zuen begietan banan banan ta astiro nik nekez bildu izan ditudan igarkizun auek eta, berok ikusita, alderen batzuetatik igoriko dizkidatenak. Zuen seme-alabarik edo beintzat ondorengorik naiz magalpekorik (protegidos) bat ere ezpedi izan pitxi auek buruz ikasi gabekorik. Bizi bitez geranon (guzion) buru-biotzetan gure Ama Euskalefiak (bear bada itsasondoratu baino ere lenagotik) beronen eraietan dituen igarkizun auek.

Bilbon, 19-X-1925.

R. M. AZKUEK.

II. 186 IGARKIZUN

1. *Aguratxo pospolin,
bost bizar ta bost agin.*

Ancianito saltarín, cinco barbas y cinco dientes.
(Ermua, Oñate).

2. *Aita baino lenago yaio, amak baino lenago
ugatza artu, mundu guztiko lagun en laurenari bizia
kendu ta azkenean bere amaren eraietan lurperatua
izan.* Nacer antes que el padre, amamantarse antes
que la madre, quitar la vida a la cuarta parte de las
personas de todo el mundo y por fin haber sido sepul-
tado en las entrañas de su madre. (*Euskalzale*. I-208).

¿Igarkizun au yatorizkoa oteda? eriaarena?

3. *Aita beltz, ama latz, umea txuri.* Negro el
padre, áspera la madre, blanco el niño. (Otxagabia:
Saraitzu).

Onen antzekoa da Larraunen ikasi nuen au :

Aita latza, ama beltza, alaba zuria.

Gaztaina-morkotxa zela esan zidaten.

Saraitzun berean, eztakit ordea zein eritan, onela
eman zidaten :

*Aifara latz, amara beltz, emagina goñi eta auñ
xuri.*

4. *Aita latz, ama beltz, lañua goñi, umea xuri.*
Áspero el padre, negra la madre, roja la piel, blanca
la cría. (L?).

5. *Aita luze, ama latz, umea baltz.* Largo el pa-
dre, áspera la madre, negra la cría. (Aezkoa, Ulzama).

6. *Aitso buru-urdir bat egun ortzekin.* Una anciana de cabeza cana con cien púas. (Saraitzu : *Euskal-Esnalea* VII-140).

7. *Altu altutxu karakolean, iru kapatxu soinean.* Muy altito en caracol, tres capitas en el cuerpo. (Murelaga, B).

8. *Altu-altuan yoan da okakia
zeinbat ume ainbeste abia.*

Muy alto ha ido..., cuantas crías tantos nidos. (B. Murelaga).

9. *Egunero aragia yan ta aiatsero ate-xokoan lo.* Comer carne cada día y cada noche dormir en el rincón de la puerta (Bera (a) Vera del Bidasoa).

10. *Ama zango-makur; alabara eder eta semea dantzari.* La madre zamba, la hija hermosa y el hijo danzante. (Saraitzu. *Euskal-Esnalea*, VII-108).

11. *Andre zabal bat bi geñikoz inguratrik.* Una señora ancha rodeada de dos fajas. (Saraitzu, *Euskal-Esnalea*, VII-140).

12. *Amiña zar bat, ipurdian txostaka batekin.* Una vieja abuela con un palillo en el trasero. (Otxagabia : Saraitzu).

13. *Han salto, hemen salto, Maria ñimiño beltz.* Salto allí, salto aquí, Mariquita la negrita. (L).

14. *Antxuan xuri, bildotxean goñi, ardian beltz.* En época de recental, blanca; roja en época de corde-ro; en la de oveja, negra. (L).

15. *Aragian barnean atofa ¿zer da?* Dentro de la carne la camisa. ¿Qué es? (R. Uztañotz).

16. *Ara ta ona, eutsi ta tati erabilten dabena.* Lo que suelen mover allá y acá, toma y *tati* (Véase Diccionario V-E-F). (B. Murelaga).

17. *Arbola-kaskorik gorenera igan ta ugalterik txikiena pasatu ezin.* Sube a la copa del árbol más alto y no puede atravesar el río más pequeño. (Aezkoa).

18. *Arbolarik andienari igongo leuskiona ta érekarik txikiena igaroko eleukeana.* Que subiría al árbol más grande y que no pasaría el arroyo más pequeño. (B. Murelaga).

19. *Arbole batek amabi adar, adar bakotxak zazpi arotze.* Un árbol (que tiene) doce ramas, cada rama cuatro nidos, cada nido siete huevos. (Itzaltzu : Saraitzu).

20. *Ardi mandika-xabal, gastigar adar.* Oveja de ancho vientre, rama de arce (Otxagabia: Saraitzu).

21. *Arka zuri bat ponpolinatu, giltzik bage dezerajatu.*

Un arca blanca, lindísima, descerrajada (abierta) sin llaves. (AN, Eaurta : Saraitzu).

Otxagabian (Eaurtatik bi orduko bidean) onela eman oi dute igarkizun au :

*Arka ponpoñoniko
giltzik gabe dezerajatu.*

Saraitzuko ibarëan *ponpolinatu* erderazko «acicalarse»-ren zentzunean entzun dut; *ponpoñoniko* bein ere ez, igarkizun onezaz landa.

22. *Artz bat egun guzian kaka egiten ta añatsean bere kakarekin bere burua tapatzen.* Un oso produciendo escremento todo el día y a la noche cubriéndose con el suyo. (Eaurta : Saraitzu).

Antoine d'Abbadie-rën lantxoren batean irakufi bidedut igarkizun onen antzeko bat.

23. *Astoan burua sartzen eta gari-bikoña ez.* Mete la cabeza en el burro (?) y no el grano de trigo. (Otxagabia: Saraitzu).

24. *Axuritan xuri, bildotsetan gofi, arditan beltz.* (Ulzama). *Axurian zuri, antzuan gofi, ardian beltz* (Saraitzu).

Ikusi 14-garëan igarkizuna.

25. *Atoñara barnetik eta aragia kanpotik.* La camisa por dentro y la carne por fuera. (Otxagabia: Saraitzu).

26. *Atoñearen izuñá baino izuñago ta amar ta erdikoa* (1) *baiño txikiago.* Más fruncido que los frunces de la camisa y más pequeño que la moneda de diez cuartos y medio.

27. *Atso zar bat eun ortzekin.* Una vieja anciana con cien dientes. (Laraun, Saraitzu).

28. *Atsa bai ta korputzik ez.* Tiene aliento y no cuerpo. (Otxagabia: Saraitzu).

(1) Zilafezko diru txikitxo bat zan au, efealekoa bezalatsukoa.

29. *Atso buru-urdin,
mila deabruk erman din.*

Anciana de cabeza cana, mil diablos la han llevado. (Otxagabia: Saraitzu).

30. *Atso zar bat saiets-ezuñak agerian.* Una vieja anciana mostrando los huesos del costado. (Eaurta: Saraitzu).

31. *Atxo xahar-xahar bat ezpain makhur batekin.* Una anciana muy vieja con un labio torcido. (BN? L).

32. *Atzean pozua ta aurrean moltsoa.* Detrás pozo y delante estropajo. (B. Murelaga).

33. *Aur bat iru gefikoz inguraturik.* Un niño con tres fajas enfajado. (Eaurta: Saraitzu).

34. *Balio ez yateko ta ain barik ezin bizi.* No vale para comer y no podemos vivir sin él. (B. EUSKALZALE I-160).

35. *Basoan yaio ta basoan azi,
eregen salan dantzan asi.*

Nació en la selva, crióse en la selva, en la sala del rey empezó a bailar. (EUSKALZALE I-95). Murelagan *Basoan yaio ta basoan azi, eregen salara yoan ta pasietan asi* ikasi nuen.

36. *Basoan yaio, basoan azi,
eñira etoñita bera nagosi.*

Nació en la selva, crióse en la selva, vino al pueblo y se hijo jefe. (EUSKALZALE I-95).

Auxe da Bizkaiian beintzat igarkizunik entzune-na. Juan Carlos de Guerra jaunaren *Viejos textos del idioma*-n 250-1 auxe berau irakurri dut, *nagosi*-ren ordez *nausi* yañita.

37. *Basoan yaio, basoan azi,
etxera etoñita lau geñiko yantzi.*

Nació en la selva, crióse en la selva, vino a casa y se cñió cuatro fajas. (B. Murelaga).

38. *Basoan yaio, basoan azi,
etxera etoñita txizaginen asi.*

Nació en la selva, crióse en la selva, a casa llega y a orinar empieza. (B. Murelaga).

Durango-gainean, Garay deritzaion basaurian *txiz egiten* esan oi dute.

39. *Basoan yaio, basoan azi,
etxera etoñita (1) zuririk yantzi (2).*

Nació en la selva, crióse en la selva, a casa llegó y de blanco se vistió. (B. Lezama, Murelaga, G. Oñate. EUSKALZALE I-95).

40. *Basora doanean, etxera begira;
etxera datoñean, basora begira.*

(Arakil, Ordizia, Ulzama, Urdiain). EUSKALZALE I-111.

41. *Bethi leihorean eta bethi bustia.* Siempre en seco (en tierra) y siempre mojado. (L).

(1) Batzuk *yauregiratuta*, beste batzuk *efegen salan*.
(2) Norbaitzuk *zapi zuria yantzi*. Beste batzuk *danak* (sic) *bera adoretan asi*.

Beti kotxean ta beti bustirik esan oi da *Arakil-en* (AN). Gipuzkoako Ordizian: *señorita (?) bat beti kotxean, beti bustita*.

42. *Bi hagen gainean trunko bat, trunkoaren gainean mendi bat, mendiaren gainean xara bat eta xararen artean ardiak alha*. Sobre dos vigas un tronco, sobre el tronco una montaña, sobre la montaña un jaro y dentro del jaro pacen ovejas. (L).

43. *Bi aizpa egun guzian alkañi atzaparka ta bein ere ez odolik egiten*. Dos hermanas arañándose todo el día y nunca se hacen sangre. (Eaurta: Saraitzu).

EUSKAL ESNALEAK V-92 Z. Gañalda Saraitzuarak igoñitako aldakuntze au dakar:

Bi aizpa akarean eta sekula ez odolik egiten. *Garda* dela dio (ez *gardak*) eta Saraitzun oi denez *gardara* mugitz (artikulu) ta guzi esaten da.

44. *Bi malkoñen erditik idi bat oñoz*. Por entre dos rocas mugiendo un buey. (AN-Arakil).

45. *Bi tuturutu, laur tatarata, istupa, amuko eta ardatza*.

Dos *tuturutus* (¿cuernos?), cuatro *tataratas* (¿pezones?), estopa, copa y huso. (Otxagabia: Saraitzu).

Beste batek Otxagabia berean *bi tuturutu*-ren ordez *irur titiriti* esan zidan.

46. *Biribila erein, luzea etara; gogoña sartu ta biguna etara*.

Sembrar redondo, sacarlo largo; meterlo duro y sacarlo blando. (B. Maguna).

47. *Biribilean trongo, luzean Bilboragino*. En redondo ¿trongo?, en largura hasta Bilbao. (B. Murelaga).

Lekeition *luzean Gernikaraiño* entzun izan dut.

48. *Bizia tiraka, ila negahez*. Tirando el vivo, el muerto llorando. (B. EUSKALZALE I-280).

49. *Borz aizpa laisterka bata berzearen atzean, eta sekula ez afepatzen* (1). Cinco hermanas corriendo una tras otra y nunca se cogen.

50. *Bost bizar ta bost ezur ta gainetik soineko gofia*. Cinco barbas y cinco huesos y por encima vestido encarnado. (G. Amara, Oyarzun).

51. *Burua buruko, gefia gefiko, eperdia zakuto*. La cabeza cabecita, la cintura cinturita, el trasero saquito. (B. *Euskalzale* I-392).

Murelagan *buruan buriko* (?), *gefian gefiko, eperdian zakuto* esan zidaten.

52. *Buruan burundela, gefian garandela, iperdian karapizela*. En la cabeza el zorongó, en la cintura cinturón, en el trasero agujeta con perlas. (B. *Euskalzale* I-272).

Iru itz auek (*burundela, garandela ta karapizela*) enituen Iztegian sartu, zarata utsezkoak eta zentzun gabeak ziralakoan. Murelagako seme J. M. Alkorta-k yakin arazi dit beren zentzuna.

53. *Burdiak ibilteko bear eztuana ta ala ere hura gabe ibili ezin dana*. Lo que el carro no necesita

(1) Z. Gafaldak EUSKAL-ESNALEAN V. 92 *sekula ez afepatzen batak berziari* (???) ezafi zuen.

para andar y que sin embargo no puede andar sin él.
(G. *Euskalzale* I-232).

Mendaroko apaiz ta euskalari entzutetsu Urúzunok
bidalia.

54. *Egunoroz itzuli
bi taulaz estali.*

Volverlo cada día, cubrirlo de dos tablas. (AN? G?).

55. *Egunaz eskilara ta gabaz palanka.* De día
escalera y de noche palanca. (B. Murelaga).

Norbaitek *Euskalzale*-n II-343 *egunaz mailadi,
gauaz aga* esan zuen.

56. *Egunaz kako ta kako, gauaz sendo ta sen-
do.* De día gancho y gancho, de noche largo y largo.
(B. Laukiniz, Txorieñi).

Norbaitzuk Bizkaian *sendo ta sendo*-ren orde
luze ta luze esan oi dute.

57. *Egunaz khantaz, gabaz lo dagona.* Que
canta de día y duerme de noche. (L).

58. *Egunaz zulubi eta gabaz haga.* De día es-
calera y de noche palo largo.

Vinson. *Les basques et le pays basque.* 136.

59. *Eluía bezin zuria,
ikatza bezin beltza,
yendeak bezela itz egin,
yendeak bezela yoan.*

Tan blanco como la nieve, tan negro como el car-
bón, habla como las gentes, como las gentes marcha.
(AN-Araitz).

60. *Emakumak berba gitxien egiten daben ilā.*
El mes en que menos hablan las mujeres. (B. *Euskalzale* I-344).

61. *Eneukanean emon neutsun, orain badaukat eta ekazu.* Cuando no lo tuve os lo di, ahora lo tengo y dádmelo. (B. *Euskalzale* I-294).

Ezin ulertu dezaket igarkizun au.

62. *Eregeren aitzinean igaraiten, umajerik egin gabe.* Pasa por delante del rey sin rendir pleitesía. (*Cerquand...*).

63. *Erekan behor xuriā.* En el arroyo yegua blanca. (L).

64. *Erekarik andiena busti bārik igaroko leukana.* Que podría pasar sin mojarse el más grande arroyo. (B. Murelaga).

65. *Hertsirik makhila eta hedaturik teilatua.* Cerrado (es) palo y extendido tejado. (L. Vinson *Les basques*. 136).

66. *Esia esiaren gainean.* Seto sobre seto. (Otxagabia : Saraitzu).

67. *Etxe bat zuria, bazterik ez;
atari eta leioik, trankarik ere ez.*

Una casa blanca, sin rincones; no tiene portal y ventanas, ni tampoco tranca. (AN-Aezkoa).

Aezkoan berean: *Etxe bat zuria, eskinik gabea;
ataririk eztu ta leiorik ere ez.*

68. *Etxeko yaun ezpain-handi.* El señor de casa abultado de labios. (L).

69. *Etxeko seme zañen zañenak ezpeina makur.*
El hijo mayor de casa (con) el labio torcido. (Aezkoa).

70. *Etxên isilik, oihanean kankaz.* En casa callando, en la selva voceando. (Zuberoa).

71. *Etxetik oianera-bidean isil-isila, oianean oiuka.* Muy silencioso desde casa camino de la selva, en la selva cantando. (Aezkoa).

72. *Etxanik dago: yagiko balitz, zerua yoko leuke; êskuak baleukaz, lapuñak atxitu; berbetan baleki, guztia esan.* Está tumbado: si se levantara, tocaría el cielo; si tuviera manos, cogería ladrones; si supiera hablar, diría todo. (B. *Euskalzale*, I-288).

73. *Eun eun aztari
bi zeñolez estali.*

Euskal-Esnalea-n V-92. Z. Gañalda Saraitzuko semeak aldakuntze au erakurtsi zuen:

Egun egun ostoari (?), bi zeñolez estali.

Cien y cien bodegas, cubiertas con dos tablas. (Otxagabia: Saraitzu).

74. *Ehun adar, beñeun adar,
Martin punta-latz.*

Cien ramas, doscientas ramas, Martín de puntas ásperas. (L).

75. *Eun badere, beñeun badere,
denak ipurzuriak. ¿Zer dere? (1)*

Cien son, doscientos son, todos de trasero blanco. ¿Qué son? (Laraunen).

(1) *Dire.*

76. *Eun dira, beñeun dira,
guziak uzki-zuri dira.*

Son ciento, son doscientos, todos son de trasero blanco. (Otxagabia: Saraitzu).

77. *Eun oñi, beñeun oñi,
Martin zankagoñi.*

Cien hojas, doscientas hojas, Martín zanquirrojo. (AN. Oskoz eta Lañauñ).

78. *Eun zulo, beñeun zulo,
Martin ipurzulo.*

Cien agujeros, doscientos agujeros, Martín de trasero agujereado. (AN. Oskoz).

Arakil-en *aun zulo, beñaun zulo, Martin ipurzulo* esan zidaten. Inguru aietan ta Bizkaiko batzuetan *eu-ren ordez au* esaten da: *aule = eule, naure = neure...* eta abar.

79. *Ganbara xuri brodetan gakorik gabe zeñatu.* Cinco blancas cámaras bordadas se encierran sin llave. (L).

80. *Sekula izan ez izanen eztena.* Lo que no ha sido nunca ni será. (BN).

81. *Gela bete aizkora.* Aposento lleno de hachas. (Arakil, Oñaraña).

82. *Gelatxo eta gelatxo,
gelatxo batean damatxo.*

Aposentillo y aposentillo, en cada aposentillo una dama. (L? Demófilo, 8).

83. *Gelatxu ta gelatxu,
gelarik aina damatxu.*

Aposentillo y aposentillo, tantas damas como aposentillos. (B. Txoriefi, *Euskalzale*. I-80).

84. *Giltzak geñian, horak sutegian.* Las llaves en la cintura, los perros en la fragua. (Oihenart).

85. *Gizon aundi batek buruan ule bakaña.* Un hombre grande pelo único en la cabeza. (Olaeta en A).

Garai deritzaion basaurian, Durangaldean, onela entzun nuen: *gizontxo bat, buruan uletxo bakar bategaz.*

86. *Gizon bat anka-bakaña ta bera makuña.* Un hombre de pierna única y ella torcida. (AN-Arakil).

87. *Gizon bat lerden-lerdena бүрү-gainean bilho bakhoitz bateki xüt-xütik.* Un hombre muy erguido, sobre la cabeza un pelo único tieso. (Zuberoa).

88. *Gizon ñipi, xapel-handi.* Hombre pequeño, de gran sombrero. (L).

Gizon ñiki, fanfañun andi esan zidan Ulzamar batek. Igarkizuna gabe *çesakunea* (proverbio) ezoteda esakeratxo au?

89. *Gizon txikin bat irur geñikorekin.* Un hombre pequeño con tres fajas. (Otxagabia: Saraitzu).

90. *Goizean lau oinean, eguerdian oin bian eta afañtean iru oinean dabilena.* El que anda a la mañana sobre cuatro pies, al mediodía sobre dos y a la noche sobre tres. (*Euskalzale* I-103).

Ikus beza irakurleak Itzaurean igarkizun onezaz esandakoa.

91. *Gona-motz, gingila-luze*. De saya corta, de úvula larga. (L. *Euskalzale* II-343).

(*Vinson-en Les basques 136-tik artuta*).

92. *Gure zamari xuria hegiz hegi ibiltzen*. Nuestra blanca acémila que anda de colina en colina. (L? Cerquand).

93. *Yan ta yan ta kakarik ez,
ipurdia bai ta zulorik ez.*

Comer y comer y sin excremento; trasero sí y no abertura. (Olaeta, Murelaga).

94. *Yaun bat bethi kaka egiten hari*. Un señor que siempre produce excremento. (L.).

95. *Yaun bat lephoareki eta bürü gabe, bi besokeki eta zanko gabe*. Un señor con cuello y sin cabeza, con los dos brazos y sin piernas. (Cerquand).

96. *Ikatza baizen baltz ta eduña* baizen zuri, oinik eztauko baia guztiz da ibiltari, miinik euki ez aßen berba egiten badaki*.

Negra como el carbón y blanca como la nieve, no tiene pies ni piernas, y sin embargo se mueve; y aunque carece de lengua, charla siempre erre que erre. (B. Txorieñi. *Euskalzale* II-328).

97. *Ikhusten dut, ondoan dut eta ezin atzeman*. Le veo, cerca le tengo y cogerle no puedo. (L.).

98. *Inor bere eztabilen bidea ta guztiak (?) zein dan dakiena*. Camino por donde nadie anda y que de

todos (?) es conocido. Txistular ezizendun batek *Euskalzale*-ri igofi zion. (*Euskalzale* I-392). Eriarena oteda?

99. *Itsasoan edan eta bortuan pix egiten duena*. El que bebe en el mar y orina en el desierto. (AN?).

100. *Itxean itxeko seme bat bakara ta hura ez-pain-makua*. En casa hijo único, y él de labios torcidos. (AN. Ulzama).

101. *Itxirik, makilea; zabalik, teilatua*. Cerrado (es un) palo, abierto un tejado. (B. *Euskalzale* II-351). ¿Eriarena eteda?

102. *Ithuñira edatera yoan ta ez edan*. Ir a la fuente a beber y volver sin haber bebido. (L).

103. *Ithuñiratekoan etxerat so eta etxelatekoan ithuñira*. Al ir a la fuente mira a casa, y al volver a casa mira a la fuente. (L).

104. *Ithuñiratekoan iriz eta etxeratekoan nigarez*. Riendo va a la fuente y vuelve a casa llorando. (L).

105. *Juun ta juun eta Getari, oltxo birekin estaji*. Ir, ir y Guetaria, cubrirlo con dos tabletas. (G. Urétxu).

106. *Kanpora doaielaik, iriz; itxera datolaik, negarez* (Ulzama).—*Kanpora diela, fañaz; etxera datoñela, negarez* (Lañau). Yendo al campo se ríe, viniendo a casa llora.

107. *Kanpora dijoanean etxera begira, etxera datoñenean kanpora begira*. Cuando va afuera mira

a casa, cuando viene a casa mira afuera. (AN-Laraun, Imotz).

108. *Kenduaz azi ta geitufen dana*. Lo que crece con quitar. (B. EUSKALZALE 5-136).

109. *Konbentu barne batean LAUR aizpa*. En el interior de un convento cuatro hermanas. (Saraitzu : Euskal-Esnalea VII-140).

* 110. *Konkon biribil...* Con-con redondo... (Otxagabia : Saraitzu.)

111. *Koskiñ-koskiñ argiñe
pareta-zuloan sorgiñe.*

(AN).

112. *Kupela batean bi ardo-jenero (?)*. En un tonel dos clases de vino. (AN : Ulzama, Arakil, Laraun).

113. *Kutxa txiki bat aizkoraz beterik*. Un pequeño cofre lleno de hachas. (AN : Arakil, Urdiain.)

Ordizian (Villafranca Gipuzkoakoan) onela entzun nuen : *kutxa txiki bat iltzez beteta*.

114. *Kutxa txiki iltzatua
giltzik bage giltzatua.*

Pequeño cofre clavado, cerrado sin llave. (AN : Urdiain.)

Kutxa txiki tapatu, sañailik gabe giltzatu esaten da Laraungo Baraibaren.

115. *Kutxa txiki palanka, txingo txingo biribil, uren ganean dabil*. Cofre pequeño palanca (?), chingo chingo redondo, anda sobre el agua. (B: Lekeitio).

116. *Kutxa txiki tapatu,
sañailik gabe giltzatu.*

Cofre pequeño cubierto, sin cerraja cerrado. (AN : Lañauñ).

117. *Labea bete aizkoldo.* Horno lleno de hachas pequeñas. AN : Uitz (Lañauñ.)

Labea bete aizkora txiki diote Lañauño Barañen.

118. *Labearen gainean ximinea, ximinearen gainean leihoak, leihoen gainean pentzea, pentzean ardiak alha.* Sobre el horno (hay) chimenea, sobre la chimenea ventanas, sobre las ventanas prado, en el prado pacen ovejas. (L).

119. *Lapikoan sartu ta egosten dana eta yaten dogunean ikusten eztana.* Lo que metido en el puchero cuece y no se deja ver cuando comemos. (B EUSKALZALE I-173).

120. *Lañain biribila, esola txuriz ertsirik.* Era redonda, cerrada de blanca empalizada. (AN: Ulzama)

121. *Lañua barnean eta aragia kanpoan.* La piel dentro y la carne fuera. (L).

122. *Lau titiriti, lau tatarata
bi espantagafi, isipua ta manta.*

Cuatro titiritis (pezones), cuatro tataratas (??) dos espantajos, hisopo y manta. (AN : Arakil, Urdiain).

123. *Lau dama sañaila gabeko kutxan.* Cuatro damas en un cofre sin cerraja. (G : Beizama).

124. *Lau aizpa beti lasterka, bata bertzearen atzean eta sekula ez arapatzen.* Cuatro hermanas siempre corriendo una tras la otra y nunca se alcanzan. (AN : Saraitzu.)

Igarkizun auxe da Euskalerian zabalduena, beintzat zabalduenetako bat. Aldakuntzeak ere baditu ta ez guti. Ona batzuk :

1.ª *Laur aizpa elkañen atzetik beti laisterka ta bata bertzea ezin erdietsi.* (AN : Aezkoa.)

2.ª *Laur aizpa beti lasterka eta ioiz ez arapatzen.* (AN : Otxagabia: Saraitzu.)

3.ª *Lau dama beti lasterka alkañi yañka ta bein ere ezin alkar arapatu.* (AN : Ulzama, G.)

4.ª *Lau damatxo alkañen segi, bat erdian ta ezin irutzi.* (AN, Olazagutia.)

5.ª *Lau monja bata bestearen atzetik eta alkar ezin arapatu.* (AN, Arakil.)

6.ª *Dira lau neskatilatxu, beti alkañen atzean ta ezin alkañi ikutu.* (J. C. Guerra: *Viejos textos del idioma.* 259-10).

7.ª *Gefi batean lau dama, denak elkañi segi ta bein ere arapatzen ez.* (Laraun).

125. *Laur ithufi mendi baten azpian.* Cuatro fuentes bajo una montaña. (L.)

Batzuk zubi baten azpian esan oi dute. Antzuolan (G) onela esaten da: *Guardasol baten azpian lau damatxo bein ere bustitzen eztireanak.* Cuatro señoritas bajo un paraguas, que nunca se mojan.

126. *Laur behañi, sabela egañi.* Cuatro ovejas, sediento el vientre. (L?)

127. *Laur fitiriti, bi tatarata, urkila eta histupa.* Cuatro *fitiriti* (pezones), dos *tatarata* (los cuernos), horquilla y estopa.

Beia la vaca. (L. Vinson. *Les basques*, 136).

128. *Lauza andi baten pean laur ituñi.* Bajo una gran losa cuatro fuentes. (AN : Itzaltzu en Saraitzu).

129. *Laur zango-gainean, erdian xuria, harat salto.* Sobre cuatro piernas, en medio lo blanco, salto allá. (L.)

130. *Lüfen gainen phala, phalan gainen makhila, makhilan gainen zoñoa, zoñon gainen eihera.* Sobre la tierra una pala, sobre la pala un palo, sobre el palo un saco, sobre el saco un molino. (S?)

131. *Luze eta mehar, mundu guziak hi behar.* Largo y estrecho, todo el mundo te necesita. (L).

132. *Maila ta maila ta punturik ez.* Malla y malla sin un solo punto. (AN : Lañau.)

133. *Mandre bat, arizkoa ez; guzia estaltzen du ta ura ez.* (AN-Aezkoa).

Iruñan ikasi nuen oni itzez itz dagokion itzulia: *sábana blanca, de hilo no; todo lo cubre y el agua no.*

134. *Mendi baten azpian lau ituñi.* Cuatro fuentes debajo de una montaña. (*Euskalzale* I-330 B. Murelaga).

135. *Mendi biren arteko oñoia.* Rugido de entre dos montañas. (B. Murelaga).

136. *Mendi guztitik ibili da ta ur-piska batean ezin pasatu.* Ha andado por todo el monte y no puede pasar en un poco de agua. (AN-Laraun, Urdiain).

137. *Mendian yaio, mendian azi, etxera etoñi ta ziñiki-zañaka ibili.* Nació en la montaña, en la montaña crióse, vino a casa y anduvo como un bullanguero. (AN: Uitz de Laraun).

138. *Mendian yaio, mendian bizi, etxera etoñi ta kapelua yantzi.*

Nació en la selva, vivió en la selva, vino a casa y se puso la capucha. (AN: Uitz de Laraun).

Arakilen aldakuntzetxo onezaz esan oi dute:

Basoan xaio, basoan azi, etxera etoñi ta zapela xantzi.

139. *Mina da mina, ezta pipeña; bizaña dauko, ezta gizona.*

Es picante, no es pimiento; tiene barba, no es hombre. (B. *Euskalzale* I-160).

140. *Miña-miña lurpeko, andre edeña ekiko, Lope txapar-ondoko.*

Es picante y subterráneo, hermosa señora al sol, Lope del de junto al matorral. (AN: Otxagabia, de Saraitzu).

141. *Mintzatzen da ta miik ez, badabila ta zangoik ez, eluña bezala zuri eta bikea bezain beltz.*

Habla y no tiene lengua, anda y no tiene pies, es blanca como la nieve y negra como la pez. (AN: Aezkoa).

142. *Muño baten azpian lau damatxo.* Bajo una colina cuatro damitas. (G. Ordizia).

143. *Oianean yaio, oianean bizi,
etxera etoñita zokoz zoko.*

Nació en la selva, en la selva vivió, se vino a casa y (anda) de rincón en rincón. (AN. Oskoz).

143 bis. *Oianean sortu, oyanean azi, etñala er-
auntsi ta alkate nausi.* Nació en la selva, crióse en la selva, bajáronle al pueblo y alcalde supremo. (Saraitzu: *Euskal-Esnálea* VII-108).

¿Ta *alkate nausi*-ren ordez ta *bera nausi* ezoteda?

144. *Oianeratakoan etxera begira
etxeratakoan oianera begira.*

Al ir al bosque mirando a casa, al volver a casa mirando al bosque. (AN. Aezkoa).

145. *Ondoan duelarik eztu edaten,
ondoan eztuelarik edaten du.*

Teniéndola junto a él no la bebe, no teniéndola la suele beber. (AN. Ulzama).

146. *Or goian Jose aundia,
zeinbat ume, ainbeste kabia.*

(Laraunen).

147. *Or sartu, emen atera,
or sartu, emen atera
ta azkenean korapilo.*

Meter ahí, sacar aquí, meter ahí, sacar aquí, y a la postre un nudo. (Lañauñ).

148. *Or frank, emen frank,
erdi-erdian Villafrank.*

Ahí franc, aquí franc, en medio Villafranc. (G. Anzuola, Urretxu).

149. *Or zulo, emen zulo,
emeretzi kakazulo.*

Ahí agujero, aquí agujero, diez y nueve agujeros para excremento. (A Olaeta).

150. *Hortzak behera eta ahoa goiti.* Los dientes abajo y la boca arriba. (L).

151. *Otsoa lañera goiti.* El lobo al prado hacia arriba. (L).

152. *Periko yoan, Periko etoñi,
Periko parete-gainean yañi.*

Perico va, Perico viene, Perico sobre la pared se asienta. (AN. Yabar).

153. *Petatxu ta petatxu ta punturik ez.* Remiendo y remiendo y ninguna puntada. (AN. Lañauñ).

154. *Pobreak bañeatzen ta aberatsak biltzen.* Los pobres lo desparraman y los ricos lo recogen. (AN. Otxagabia, Saraitzu).

155. *Puntan punta bi, atzean zulo bi.* Dos puntas en la punta, dos agujeros detrás. (B. Lekeitio).

Murelagan *atzean-en ordez ipurdian* esaten da. J. C. Guerra jaunaren *Viejos textos del Idioma-ren*

259-4-an *Punta bat eta punta bi* irakurtzen dugu *puntan punta bi*-ren tokian.

156. *Puntan punta bat
atzean zulo bat.*

En la punta una punta, detrás un agujero. (Murélagu).

157. *Puntu ta puntu ta petatxurik ez.* Punto y punto y ningún remiendo. (AN. Ulzama ta Arakil).

158. *Putzue, putzu-gainean zubie; zubi-gainean gizon buru txuri-txurie.* Pozo, sobre el pozó puente; sobre el puente hombre de cabeza muy blanca. (AN. Baztan).

159. *Sartu, atera ta utzi.* Meter, sacarlo y dejar. (AN?).

160. *Sasira yoan ta uřatu ez,
uretara yoan ta busti ez.*

Va al zarzal y no se rasga, va al agua y no se moja. (B. *Euskalzale* I-152).

161. *Sortzen ta batiatzen,
iltzen ta ez ortzen.*

Nace y es bautizado, muere y no es sepultado. (AN. Otxagabia, Saraitzu).

Iltzen orek bi zentzun ditu: erderazko «morir», baita «apagar» ere.

162. *Xilo xiloaren gainean.* Agujero sobre agujero. (AN: Eaurta en Saraitzu).

163. *Xuria bada, ezta irina;
beltza bada, ezta ikatza;
mintzarazten du, mihirik eztu;
kuñitzen du, zangorik eztu.*

Es blanquita, no es harina; es negrita, no es carbón; hace hablar, no tiene lengua; corre, no tiene piernas. (L).

164. *Xuria bada, ezta irina;
beltza bada, ezta ikhatza;
mintzaten da, mihirik eztu;
kuñitzen du, zamaririk eztu.*

Es blanquita, no es harina; es negra, no es carbón; habla, no tiene lengua; corre, no tiene cabalgadura. (L. Vinson, *Les basques*, 136).

165. *Xurixko, belxko, pentsatzeko gaixtoxo.* Blanquecino, negruzco, difícil de acertar. (AN : Lañau).

Xurixko, goñixko, pentsatzeko gaiztoxo. Blanquecino, rojizo, difícil de acertar. (Saraitzun).

166. *Xurixko ta laxko, asmatzeko gaizto.* Blanquecino y amarillo, difícil de acertar. (AN : Lañau).

Ulzaman *xurixko*-ren order *txuriko* esan zidaten; Lapurdin *xuri xuri laxko*; Saraitzun beriz *pentsatzeko asmatzeko*-ren tokian. Ikus itzaurean igarkizun onezaz esandako itzak.

167. *Tantai aundi bat, amabi adabeso, bakotxak lau apia, apia bakotxean zazpi txorikuna.* Un árbol bravío grande, doce ramas gruesas, cada rama gruesa cuatro nidos, en cada nido siete crías de pájaro. (A : Olaeta).

168. *Txaleko goñia, tripa ezuzekoa ta anka zurezkoa.* Chaleco rojo, tripa de hueso y pierna de madera. (AN : Yabar).

169. *Txiki txiki biribil,
urtan igari dabil,
buru-andi, buztan-luze
aren ondoren dabil.*

Pequeñito y redondo, anda nadando en agua; tras él anda (uno) de cabeza grande y rabo largo. (G : Deba).

Laraunen : *Txiki-txiki borobil,
urean iragi (1) dabil
buru-andi, isats-luze,
ura ezin arapatuz dabil.*

Eltzeko babak direla ezan zidaten. Babak ordea, txiki ta borobil izanañen, eztira ez buru-andi, ez isats-luze.

170. *Txipian buhuñi, handian farfail.* Tordu quand il est petit, plumeux quand il est grand. (L).

171. *Txuri txuri, laxko, somatzen da gaixko.* Blanquecino, asperillo, difícil de ser acertado. (G : Oyarzun.)

172. *Txuri-txuri borobila, giltzerik gabe irekia.* Muy blanco, redondo, abierto sin llave. (G : Matxinbenta).

173. *Txurixko da, goñixko da,
gogoratzeko gaiztoxo da.*

(1) *Igari*-ren ordezkoa. *Igaro* «pasar» esateko ere, Mundakan bezela, *irago* esan oi duñe Lafaunen.

Es blanquecino, es rojizo, es difícilillo de ser acertado. (BN : Saraitzu.)

174. *Ugaldetik igaretzen eta bustitzen ez.* Pasa por el río y no se moja. (Saraitzu : *Euskal-Esnalea* V-93.)

175. *Umetan zuri, mutiletan goñi, aguratani baltz.* En la niñez blanco, en la juventud rojo, en la ancianidad negro. (B : Murelaga.)

Batzuk *ak iperdia latz* gaineratzen diote. EUSKAL-ZALE I-119.)

176. *Upa txiki palanka, txingo txingo biribil, uren ganean dabil.* Tonel pequeño ¿palanca? chingo chingo redondo, anda sobre el agua. (B: Lekeitio, Markina.) Murelagan onelaxe esan oi da :

Upa txiki ez palanka ez sañaila bagëa. Tonel pequeño sin ni palanca ni cerraja.

¿Arbazegin? ta Mendaron laburtxoago esan oi dute:

*Upa txiki palanka
giltzik ez ta sañaila.*

Onen aldakuntze bat entzun nuan Ordizian (Villafranca) : *upela txiki bat sañaila bagea.*

177. *Ura edaten yoaten dana, tantarik edan bari etorten dana.* Que va a beber agua, viene sin haber bebido una gota. (J. C. Guerra-jaunaren *Viejos textos.* . 259-19.) Aldakuntze bat da Lapurdi-aldeko au :

Urera mañumaka gaten eta edan gabe etxerät etortzen.

178. *Urtearen asieran gizen-gizen, jaiio ta gueñean argal-argal ilten dana.* Que nace muy grueso

al comenzar el año y al terminar muere muy flaco. (*Euskalzale*, II-248.)

Saba-ko eřeginak Salomon yakintsuari agertu zitzaizkion igarkizun aietan etzegoen au, beintzat egon zanik eztakigu. Txistular zeritzaion batek igorí zuen Euskazale-ren ofietara, berak asmatua noski.

179. *Zalduna dantzan, damea tripak ataraten.* Bailando el caballero, la dama sacando las tripas. (B. Murelaga). «Ardatza goru-zirikonari linoa atarata» adierazten du.

180. *Zerutik bota ta austen eztena,
urera bota ta austen dena.*

Que no se quiebra (rompe) echándolo del cielo, que se quiebra echándolo al agua. (AN. Lařaun, Ulzama).

Arakil-en *goiřitik* esan oi da *zerutik*-en ordez.

181. *Zotz bi ta motz bi ta lau trikitrako.* Dos palillos (*adařak*), y dos cosas cortas (*belañiak*), y cuatro triquitracos (*ankak*). (B. Murelaga).

182. *Zubitxu baten ganean saltoka dabilena.* Que anda saltando sobre un puentecico. (B. Murelaga).

183. *Zulo ta zulo, amar mila kakazulo.* Agujero y agujero, diez mil agujeros de m. (B. Urkiola).

Var. 1.^a *An zulo ta emen zulo, emeretzi kakazulo.* (B. Getxo).

Var. 2.ª *Zulo ta zulo ta emeretzi kakazulo, guziak kakaz beteak.* (B. Murelaga).

Var. 3.ª *Zulo ta zulo ta petatxurik ez.* Agujero y agujero y remiendo ninguno. (AN. Arakil, Irañeta).

184. *Zuri ta zal, zuri ta zal:
Oizko eduñak baizen zuri,
kortako edeak baizen zal.*

Blanca y correosa, blanca y correosa: tan blanca como las nieves de Oiz, tan correosa como las correas de la cuadra. (B. Murelaga).

185. *Zuri-zuria, ezta papera;
berde-berdea, ezta muskaña;
bizañak baditu, ezta gizona.*

Muy blanco, no es papel; muy verde, no es lagarto; tiene barbas, no es hombre. (AN. Lañun).

Irañetan ta Arakilen igarkizun au berau entzun nuen: *zuri*-ren ordez *txuri*, *muskaña*-ren tokian *muskeña* ta *baditu* esan beaŕean *baiñu* eman zidaten.

186. *Zuria da, eztau urunik; baltza da, eztau ikatzik; edasten dau, eztau miñnik; arin egiten dau, ezta zamaria.* Es blanco, no tiene harina; es negro, no tiene carbón; habla, no tiene lengua; corre y no es cabalgadura. (B. *Euskalzale*, II-351).

¿164-gaŕena bera norbaitek aldatua oteda?

III. 186 ORIEK ZER DIREN

1. *Mizpila*, níspero.
2. *Adanen seme Kain*, Caín hijo de Adán.
3. *Gaztaiñara*, la castaña.
4. *Gaztena*, id.
5. *Gazteina*, id.
6. *Abren txarantxara* (1).
7. *Gaztaiña* id.
Uratxa, el avellano (batzuen ustez).
8. *Intzaurá*, la nuez.
9. *Akuñua*, la aguijada.
10. *Ardantza*, la viña.
11. *Feñatara*, la herrada.
12. *Maspasa*, pasa de uva.
13. *Arkakusua*, la pulga.
14. *Marthotsa*, la mora.
15. *Kandra*, la vela.
16. El incensario.
17. *Txinduriá*, la hormiga.
18. *Inuriá*, id.
19. *Urtea*, el año.
20. *Gitarara*, la guitarra.
21. *Añoltzea*, el huevo.
22. *Sua*, el fuego.
23. *Geñena*, el asador.
24. *Martuxa*, la mora.
25. *Arzagia*, la vela.
26. *Iperzuloa*, el ojo de...
27. *Txarantxa*, la carda.
28. *Uzkeña*, el pedo.
29. *Izotza*, la escarcha.
30. *Labea*, el horno.
31. *Laratza*, el llar.
32. *Kurtzelua*, el candil.
33. *Feñata*, la herrada.
34. *Dirua*, el dinero. *Aizea*, (batzuen ustez) el aire (a juicio de algunos).
35. *Itsuskia*, la escoba.
36. *Alkatezarta edo zigora*, (B. G.), la vara del alcalde. — *Olazagutian pertika*, la aguijada.
37. *Edarrea*, la herrada.
38. *Leixibontzia*, el cubo de la lejía.
39. *Maia*, la mesa.
40. *Auntzaren adarak*, los cuernos de la cabra (2).
41. *Mihia*, la lengua.
42. *Gizona*, el hombre.
43. *Gardak*, las cardas.
44. *Uzkaña*, el cuesco.
45. *Beia*, la vaca.
46. *Arbia*, el nabito.
47. *Arila*, el ovillo.
48. *Burdia*, el carro.
49. *Alikaria*, la devanadera.
50. *Mizpera*, el níspero.
51. *Inuriá*, la hormiga.
52. ? ? ?
53. ? ? ?
54. *Liburua*, el libro.
55. *Goruntzaren aiubetak*, las cintas del justillo.
56. = 55.
57. *Hauskoa*, el fuelle.
58. *Abuleta*, agujeta del justillo.
59. *Ezkutitza*, la carta.
60. *Zezeila*, febrero.
61. *Seaska*, la cuna. (??)
62. *Ora*, el perro.
63. *Irina askan*, harina en la artesa.
64. *Bunpadea*, el tiro.
65. (*Euritakoa*) *Parasola*, el paraguas.
66. *Zatária*, el hilo de abarca.

(1) La serreta, que se pone sobre la nariz de los caballos.

(2) Batzuk Bizkayan *aizkora* dala uste dute.

67. *Arõitzea*, el huevo.
68. *Laratza*, el llar.
69. Id.
70. *Aizkora*, hacha.
71. Id.
72. *Bidea*, el camino.
73. *Liburua*, el libro.
74. *Iratzea*, el helecho.
75. *Morkotxetan gaztainak*, las castañas en los erizos.
76. *Iia*, el junco.
77. *Irastoña*, el helecho.
78. *Zartana*, el tamboril (para asar castañas).
79. *Arõltzea*, el huevo.
80. *Gatiaren beharian sagu-habia*, nido de ratones en oreja de gato.
81. *Agoa*, la boca.
82. *Lersagaña*, la piña (fruto del pino).
83. *Ezti-abaua*, el panal de miel.
84. ? ? ? ?
85. *Akilua*, la aguijada.
86. *Burtzina*, el badil.
87. *Phertika*, la aguijada.
88. *Onñoa*, la seta.
89. *Feřeta*, la herrada.
90. *Gizona*, el hombre.
91. *Ezkila*, campana.
92. *Lanhoa*, la niebla.
93. *Akena*, Murelagan, Olaetan. *Kapaña*, Garrapata mayor (Murelaga), menor (en Olaeta).
94. *Erétxin-argia*, la luz de resina.
95. *Atoña*, camisa.
96. *Ezkutitza*, la carta.
97. *Itzala*, la sombra.
98. *Santiagoren bidea*, (la vía láctea).
99. *Odeia*, la nube.
100. *Laratza*, el llar.
101. *Euritakoa*, el paraguas.
102. *Yoarea*, el encerro.
103. *Iphurdia*, el trasero.
104. *Pegaña*, el cántaro.
105. *Liburua*, el libro.
106. *Feřeta*, la herrada.
107. *Kapelua*, la capucha.
108. *Zuloa*, el agujero.
109. *Itzaurña*, la nuez.
110. *Almirezea*, el almirez, (mortero).
111. La aldaba.
112. *Arõltzea*, el huevo.
113. *Agoa*, la boca.
114. *Arõntzea*, el huevo.
115. *Upela*, el tonel.
116. *Eltzaurña*, la nuez.
117. *Agoa*, la boca.
118. *Gizon-burua*, la cabeza del hombre.
119. *Gatza*, la sal.
120. *Agoa*, la boca.
121. *Argizagia*, la cera.
122. *Beia*, la vaca.
123. *Intxaurña*, la nuez.
124. *Arilkaria*, la devanadera.
125. *Beia en erapea*, la ubre de la vaca.
126. *Aska*, dornajo, pesebre.
127. *Beia*, la vaca.
128. = 126.
129. *Ohea*, la cama.
130. *Eihera*, molino.
131. *Orazea*, el peine.
132. *Labatza*, el llar.
133. *Eluña*, la nieve.
134. *Beia en erapea*, la ubre de la vaca.
135. *Uzkaña*, el queso.
136. *Txindurña*, la hormiga.
137. *Isatsa*, la escoba.
138. *Lilaia*, la rueca.

139. *Berakatza*, el ajo.
140. *Tipula, iduzki ta ofsoa*,
cebolla, sol y lobo.
141. *Ezkutitza*, la carta.
142. = 125 ta 134.
143. *Isatsa*, la escoba.
143 bis. *Alkatian makilara*,
la vara del alcalde.
144. *Auntzaren adarñak*, los
cuernos de la cabra.
145. *Erotazainak ura*, el mo-
linero (tratándose de)
el agua.
146. *Intxaurñ*, la nuez.
147. *Gorauntza*, el justillo.
148. *Baea*, el cedazo.
149. *Gelaratsua*, el llar.
150. *Zuloskia*, la almadreña.
151. *Khea*, el humo.
152. *Aulea (eulea)*, el tejedor.
153. *Aresia (pareta)*, el muro.
154. *Mukia*, el moco.
155. *Artaziak*, las tijeras.
156. *Yostorñtza*, la aguja.
157. *Oiloa*, la gallina.
158. *Gasna*, queso.
159. *Oñatza*, el alfiler (un
tiempo significó aguja)
160. *Eguzkia*, el sol. *Aizea*,
el aire o viento. (*Batz-
uen ustez*, a juicio de
algunos).
161. *Pazko-arzagia*, el cirio
pascual.
162. *Laratza*, el llar.
163. *Liburua*, el libro.
164. *Ezkutitza*, la carta.
165. *Pika*, grajo.
165 bis. *Baratxuria*, el ajo.
166. *Gatza*, la sal.
167. *Urtea*, el año.
168. *Gerezia*, la cereza.
169. *Burdunzali*, cujal, cu-
charón.
170. *Iratzea*, el helecho.
171. *Baratxuria*, el ajo.
172. *Añautzea*, el huevo.
173. ¿171?
174. *Beiaresnabela*, el vien-
tre de la vaca.
175. *Masusta*, mora.
176. *Añautzea*, el huevo.
177. *Añana o yoarea*, el cen-
cerro.
178. *Egutegia*, el almanaque.
179. *Ardatza*, el huso.
180. *Papera*, el papel.
181. *Auntza*, la cabra.
182. ? ?
183. *Laratza*, el llar.
184. *Matasea*, la madeja.
185. *Tipula*, cebolla.
186. *Begia*, el ojo.